

GRINDAVÍK

sögu- og minjakort

Ómar Smári Ármannsson

2011

Efnisyfirlit

Járngerðarstaðahverfi	4
Hóp	10
Gerðavellir	18
Hraun	26
Staðarhverfi	32
Pórkötlustaðahverfi	38
Pórkötlustaðanes - Hópsnes.....	44

Útgefandi:

Grindavíkurbær – með styrk frá Menningarráði Suðurnesja

Höfundarréttur á kortum:

Ómar Smári Ármannsson

Ljósmyndir:

Ómar Smári Ármannsson

Útlit og prentun:

Stapaprent

ISBN 978-9979-9172-3-6

Inngangur

Í riti þessu eru birt sjö minja- og sögukort af elstu hlutum Grindavíkur, auk úrdráttar úr sögu byggðarinnar. Kortin voru unnin á árunum 2005-2008. Höfundur er Ómar Smári Ármannsson, en hann hafði við gerð þeirra samráð við aldna Grindvíkinga er best þekktu til staðháttu á hverjum stað. Ómar Smári hefur undanfarin ár unnið þrekvirki við rannsóknir og skráningu á náttúru- og menningarminjum á Reykjanesskaganum. Ritið bætist í flokk ritverka eftir hann sem telja meðal annars ritin; Selatangar, merkilegur staður í umdæmi Grindavíkur (2004), Húshólmi (2005), Sel og selstöður á Reykjanesskaganum - vestan Esju (2007). Auk þess hefur hann ritað fjölda greina í blöð og tímarit um menningar- og náttúruminjar á svæðinu.

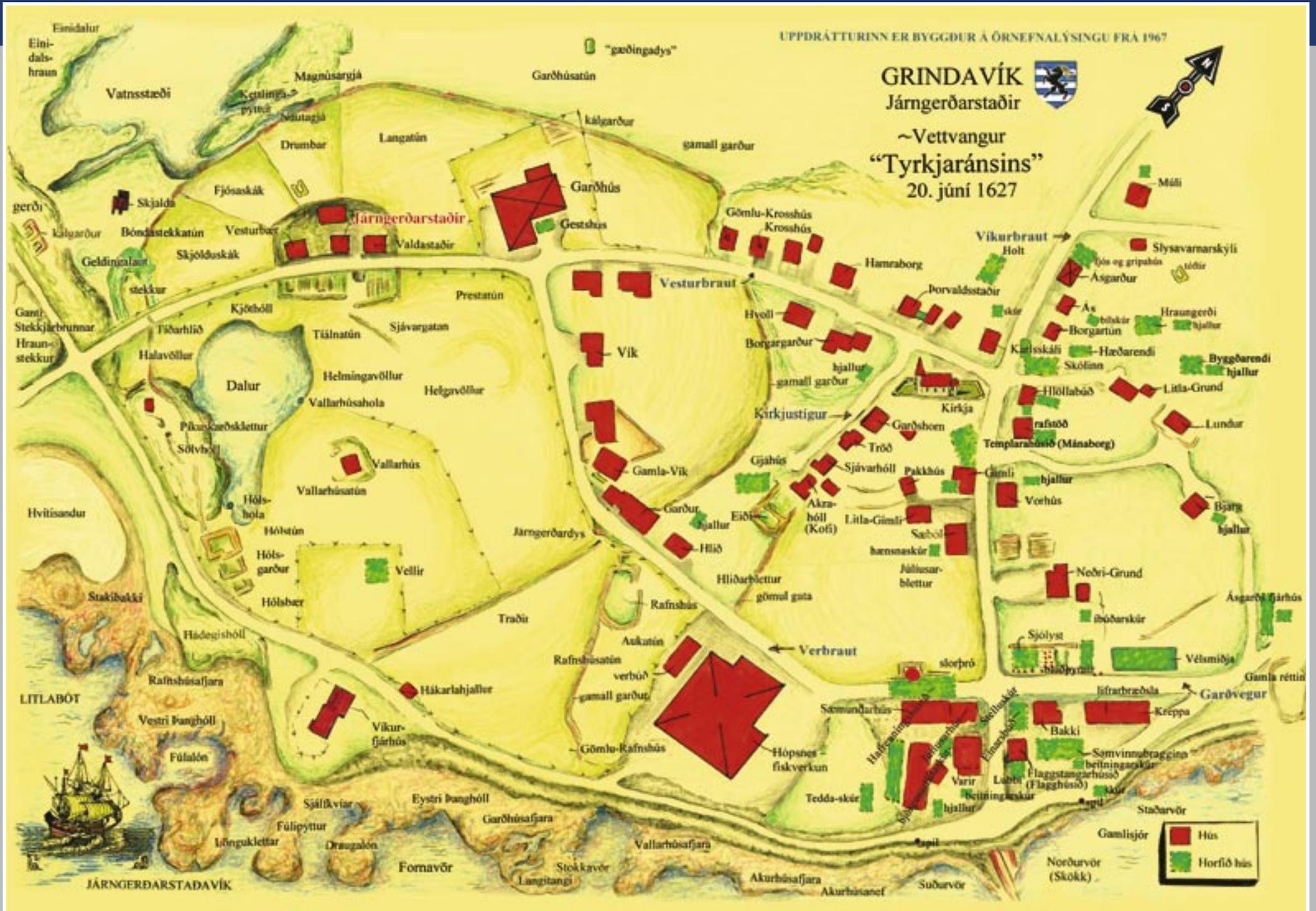
Upphaflega var verkið unnið fyrir söguskilti sem eru á vettvangi víðsvegar um bæinn. Það verkefni var unnið að tilstuðlan Saltfiskseturs Íslands með styrk frá Menningarráði Suðurnesja, en hér birtist allt efnið með mjög aðgengilegum hætti á einum stað auk ljósmynda.

Innihaldið nýtist jafnt áhugasömu fólki um sögu byggðar í Grindavík, íbúum jafnt sem ferðamönnum, og ekki síður sem kennslu- og stoðrit fyrir nemendur í skólum bæjarins.

Öllum hlutaðeigandi eru færðar þakkir fyrir framtakið og þá sérstaklega höfundinum.

Róbert Ragnarsson
bæjarstjóri

Járngerðastaðir

Frá Járngerðarstaðahverfi um miðja 20. öld.

Járngerðarstaðahverfi

Járngerðarstaðahverfið er einn þrjú byggðakjarna Grindavíkur. Hinir eru Þórkötlustaðahverfi, austast, og Staðarhverfi vestast.

Talið er að Grindavík hafi byggst mjög snemma. Í Landnámsbók er talað um að Molda-(G)Núpur Hrólfsson hafi numið Grindavík (í kringum 934). Ekki er vitað nákvæmlega hvar hann og aðrir landnámsmenn byggðu sér bú. Í rauninni er lítið vitað um búsetu og mannlíf í Grindavík á fyrstu öldum Íslandsbyggðar. Gera má ráð fyrir því að bæjarkjarnar hafi byrjað að myndast á 10. eða 11. öld. Ekki er ólíklegt að staðsetning þeirra hafi ráðist af graslendi, aðgengi að vatni og aðstöðu til sjósóknar.

Talið er að þingstaður Grindvíkinga hafi frá upphafi verið á Járngerðarstöðum. Það bendir til þess að búið hafi verið þar allt frá landnámsöld. Í heimildum um sögu jarðarinnar fyrir 1700 er helst getið um fjöruréttindi, en þó er sýnt, að jörðin hefur komist í eigu Skálholtsstaðar ekki síðar en um miðbik 15. aldar.

Grindavík var verslunarstaður allt frá miðöldum og fram á 18. öld. Þjóðverjar og Englendingar höfðu aðstöðu við Járngerðarstaði á 15. og 16. öld. Sögulegur atburður gerðist síðan aðfaranótt 11. júní, 1532 ofan við Stórubót þar sem þá var virki Englendinga. Þá voru 15 þeirra vegnir vegna ágreinings. Sá atburður breytti verslunarsögu landsins.

Af Jarðabókinni 1703 má sjá að Járngerðarstaðir voru taldir hin mesta kostajörð, en hún var þá enn í eigu Skálholtsdómkirkju. Á árunum 1840 og 1841 voru aðeins 7 aðalbýli í sókninni og 13 hjáleigur. Strax um aldamótin 1800 var þegar kominn vísir að þéttbýli við Járngerðarstaði. Það samanstóð af tveimur býlum, sem þar voru, auk hjáleiganna sem byggðar voru í landi jarðarinnar. Um aldamótin 1900 bjuggu flestir í Járngerðarstaðahverfi, 59 manns, en mun færri í hinum hverfunum.

Á 19. öld hélt byggðin áfram að vaxa og varð Járngerðarstaðahverfi miðstöð byggðar í Grindavík. Árið 1974 fékk bærinn kaupstaðarréttindi. Um aldamótin 1900 voru íbúarnir 357 talsins en árið 2011 voru þeir um 2800. Upphaf kaupstaðarins sem nú stendur má rekja til Einars Einarssonar frá Garðhúsum en hann setti upp verslun í húsi er hann byggði árið 1897. Einarsbúð var síðan reist ofan við Norðurvörina 1917. Árið 1931 var gerð bryggja í vörinni niður undan gömlu húsunum. Leifar hennar sjást enn. Árið 1939 var grafið skipalægi inn í Hópið þar sem aðalhöfnin varð til. Grindavík er nú einn öflugasti útgerðarbær landsins með fjölda báta og togara og sterkum sjávarútvegsvirrtækjum.

„Tyrkjaránið“

Atburðurinn hafði mikil áhrif á alla landsmenn. Í langan tíma á eftir voru Íslendingar mjög á varðbergi. Þeir óttuðust endurkomu „Tyrkjanna“. Þótt sjóræningarnir hafi jafnan verið nefndir „Tyrkir“, sem var þá samheiti yfir alla múslima í grennd við Miðjarðarhafið, hafa þeir að öllum líkindum verið Evrópubúar.

Það var um Jónsmessuna 1627 að skip kom að Grindavíkurströndum. Allt gekk sinn vanangang hjá Grindavíkurbændum. Íbúaföldinn var nálægt 180 manns. Búðir kaupmannsins danska stóðu þá í Járngerðarstaðalandi.

Á Járngerðarstaðavíkinni lá danskt kaupskip. Lauritz Bentson, Grindavíkur-kaupmaður, sendi átta Íslendinga að aðkomuskipinu. Þegar þeir komu um borð voru þeir umsvifalaust herteknir. Upplýst varð að fátt væri um varnir í landi. Foringi „Tyrkjanna“, Amorph Reis, fór frá skipi sínu með þrjátíu vopnaða menn. Þeir byrjuðu á því að hertaka danska skipstjórnann og tvo menn með honum, rændu kaupmannsbúðina, en kaupmaðurinn flúði og með honum aðrir Danir.

Járngerðarstaðir.

Beitningaskúrar.

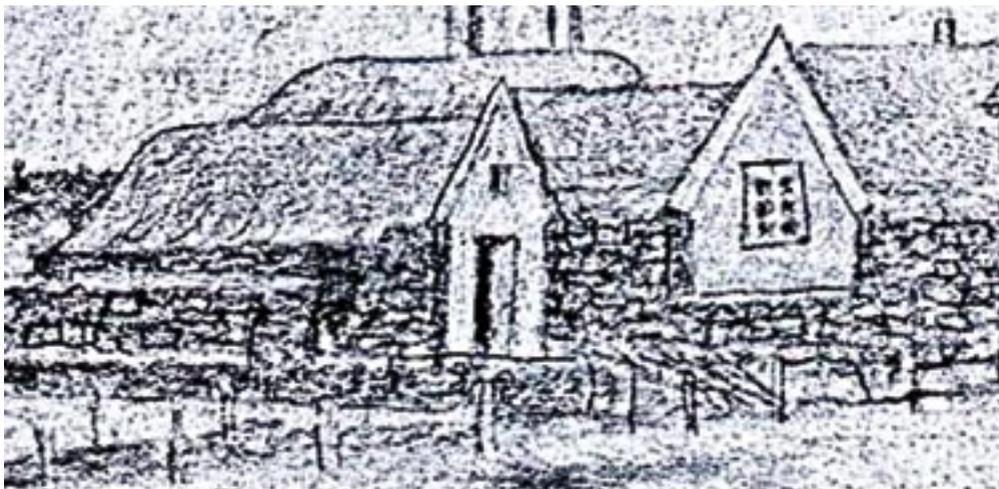
Þá gerðist margt á örfáum klukkustundum. „Tyrkirnir“ snéru sér að Grindvíkingunum. Þeir skunduðu eftir sjávargötunni heim að Járngerðarstöðum. „Tyrkjunum“ lá á því þeir gátu alveg eins átt von á að kaupmaðurinn sneri aftur með lið manna. Í bænum gripu þeir Guðrúnu Jónsdóttur, konu Jóns Guðlaugssonar. Hún var borin nauðug frá bænum. Í götunni kom þar að bróðir Guðrúnar, Filippus. Þegar hann reyndi að koma henni til hjálpar var hann barinn og skilinn eftir hálfdaður. Annan bróður Guðrúnar, Hjálmar, bar þá þar að ríðandi. Tóku „Tyrkir“ hestinn af honum og stungu Hjálmar. Lá hann óvígur eftir.

„Tyrkir“ rændu fé úr bænum á Járngerðarstöðum, tóku Halldór Jónsson, bróður Guðrúnar og tvo sonu hennar, Helga og Héðin, en bróðir hennar, Jón, hafði verið einn af þeim átta, sem fóru út í skipið í upphafi. Jón Guðlaugsson, bónda á Járngerðarstöðum ráku „Tyrkir“ til strandar með sonum sínum og Halldóri, en vegna þess að Jón var þá orðinn aldraður maður

og veikur gáfu þeir hann lausan er hann féll við í fjörunni. Stúlku eina, Guðrúnu Rafnsdóttur, tóku þeir með húsrúnni og færðu til skips.

Þennan örlagaríka morgun var 12 Íslendingum, þar af helmingur Grindvíkingar, og þremur Dönum, rænt í Grindavík.

Á útleið ginntu „Tyrkir“ hafskip á leið til vesturs til sín með fölsku flaggi. Þeir hertóku það skip. Áður en „Tyrkir“ yfirgáfu Grindavíkursjó gáfu þeir tveimur mönnum, sem höfðu verið

Gamli bærinn á Járngerðarstöðum.

Blóðþyrnir.

um borð í skipsbátum, burtfararleyfi. Þeir náðu bát sínum og réru til lands. Eftir þetta fóru ræningjarnir burt frá Grindavík. Loks héldu þeir til heimahafnar í borginni Salé í Marokkó.

Afdrif Grindvíkinganna, sem rænt var, urðu með ýmsu móti. Þau Guðrún Jónsdóttir og Halldór bróðir hennar voru aðeins skamma hríð í þrældómi í Alsír. Komust þau til Danmerkur 1628 og heim til Íslands með vorskipunum sama ár. Halldór samdi rit um Tyrkjaránið. Um afdrif Guðrúnar Rafnsdóttur er ekki vitað. Árið 1630 skrifuðu þeir bræður Jón og Helgi forldrum sínum bréf og voru þeir þá þrælur. Helgi varð frjálst eftir fjársöfnun 1636. Komst hann heim og setti ásamt eiginkonu sinni saman bú á Járngerðarstöðum.

Jón bróðir hans, Héðinn og Jón Jónsson, móðurbróðir þeirra, hvíla sennilega í afrískri mold. Sama gildir um bátsverjana fimm, sem reru út að ræningjaskipinu þennan morgun 1627.

Enn eru til örnefni og vísbendingar í og við Grindavík, sem minna á þennan atburð. Má þar nefna „blóðþyrni“ þann er vex skammt ofan við gömlu verslunarhúsin.

Sagan segir: „Í bardaganum veitti landsmönnum miður. Særðu Tyrkir suma, en tóku aðra; þó féllu margir af Tyrkjum.“

Helgi hét maður; hann barðist með kvíslarfæti og drap fimmtán Tyrki, en var síðan tekinn. Hann var keyptur út löngu seinna og er sú sögn eftir honum höfð, að hann hafi drepið tvo eigendur sína, hvorn eftir annan.“

Í þjóðsögum Jóns Árnasonar segir auk þess: „En svo segja Grindvíkingar og fleiri að þar vaxi þyrnir síðan þar kom saman kristið blóð og heiðið.“

Uppdrátturinn byggir á örnefnalýsingu frá árinu 1967, lýsingu Guðjóns Þorlákssonar í Vík, Tómasar Þorvaldssonar, Ólafs Sigurðssonar o.fl. á staðháttum. Hafa ber m.a. í huga að heiti túnbletta og einstakra húsa hafa tekið breytingum frá einum tíma til annars, ýmiss horfin kofaskrifli (s.s. hæsnahús og hjallar) eru ekki öll tilgreind og auk þess er lýsingin á þróun byggðarinnar ekki tæmandi.

Hópið.

Hóp

Í Manntali 1880 var bæjarstæðan nefnd Stóra-Hóp og Litla-Hóp, en í manntali 1910 nefndist hún Austur-Hóp og Vestur-Hóp. Þar var þrífylling frá 1850 og fram í byrjun 20. aldar.

Gamli bærinn mun hafa verið rifinn um 1930. Tröð lá upp með vestanverðum bænum upp að túngarðinum. Önnur tröð lá frá bænum áleiðis niður á Vatnstanga, að ferskvatnslind. Fjaran var rétt neðan við bæinn, en gerð var uppfylling á henni eftir miðja 20. öld þar sem nú er vegurinn (Bakkalág).

Húsið Hóp var byggt árið 1935 af Einari Einarssyni í Garðhúsum og húsið Sjónarhóll var byggt af Guðmundi Þorsteinssyni árið 1951. Á túnakorti frá 1918 var hlaðin sundvarða þar sem íbúðarhúsið er nú.

Fremsta tóftin (suðvestanvert) við gamla Hóp er svonefnt Goðhús eða Goðatóft. Hún var friðlýst 1930. Nafnið bendir til þess að tóftin sé mjög gömul. Hún hefur verið endurbyggð til annarra nota líkt og flest önnur mannvirki á svæðinu. Í bréfi um byggingu jarða Skálholtsstóls í Grindavík frá 1563 er boðið að breyta bænhúskúgildum þeim sem voru á Hrauni, Þórkötlustöðum og Hópi í leigukúgildi. Gæti það verið vísbending um bænhús á Hópi.

Í túninu við Hóp eru leifar gamalla mannvirkja, s.s. gerðið og Gerðishúsið (Gerðatóft) svo og gamlar götur. Enn má sjá leifar gömlu Hópsbæjanna, Melbæjar, Hópskots, Hópsness (Ness) síðasta íbúðarhúsið í Nesi var flutt yfir Hópið á bát á fimmta áratug 20. aldar og er nú Túngata 9), auk minja verbúðar frá Hópi ofan við Hópsvör, þurrkgarða og ískofa. Elsta bryggjan neðan við Hópskot er sýnd á uppdrættinum, en hún er nú horfin og aðrar nýrri teknar við hlutverki hennar.

Síkið er syðst á Hópsnesi. Þar eru minjar. Ragnheiður A. Ásgrímsdóttir (f:1859) var í fóstri að Hópi. Eitt sinn var hún við fráferur við Síkið (um 1870). Heitt var í veðri. Er Ragnheiður var að leita að fersku vatni til að drekka fann hún kistil fullan af silfurpeningum. Tók hún þrjá silfurpeninga úr kistlinum. Gaf hún síðan vinnumanni á Hópi, sem smíðaði skart úr þeim. Kistillinn hefur ekki fundist aftur.

Auk örnefnanna má sjá ýmiss gömul mannvirki í Hópinu á þessu sögu- og minjakorti, sem er eitt af nokkrum á völdum stöðum í Grindavík.

Landnám

Molda-Gnúpur nam land í Grindavík, en hvar.....? Bjó Molda-Gnúpur kannski að Hópi?

Í Landnámu segir að „... um vorið eftir fóru þeir Molda-Gnúpur vestur í Grindavík og staðfestust þar; þeir höfðu fátt kvikfjár. Þeir voru þá fulltíða synir Molda-Gnúps, Björn og Gnúpur, Þorsteinn hrungnir og Þórður leggjaldi.”

Hér að framan er einungis getið um Grindavík en ekki nákvæmlega hvar. Í önefnalýsingu um Hóp segir m.a. um jörðina Hóp: „...sem hefur um langt skeið verið miðsvæðis og ein af lykiljörðum byggðalagsins: Bærinn stendur niður við sjó, við Hópið, sem hann dregur nafn af. Sagt er, að hann hafi upphaflega verið nefndur Hof, og er hér gömul goðatóft til. Sagt er, að Hofsnafnið finnist og í gömlum heimildum. Vestar er stór hóll, sem heitir Miðaftanshóll. Hann er eyktamark frá gamla bænum.”

Í túninu umhverfis gamla bæinn eru jarðlægar tóftir og garðar svo til hvert sem litið er. Garðarnir eru greinilega misgamlir og hafa flestir þeirra eldri verið sléttaðir út. Ofan við gamla bæjarhólinn, norðvestan fjárhúsanna má greina 5 tóftir, auk matjurtargarða. Heimtröðin sést vel vestan við hólinn og suðvestan við Goðatóftina fyrrnefndu. Jarðlægur vörslugarður hefur verið í boga ofan við gamla bæinn, en hann síðan verið færður út og stækkaður og auk þess hefur verið hlaðinn garður til norðurs. Hafa ber í huga að efni úr mörgum grjótgörðum í Grindavík var notað við bryggjugerðir á 4. áratug 20. aldar. Forvitnilegasta rústin er sú minnst sýnilega í túninu. Hún virðist vera leifar af fornum skála er snýr til SV og NA. Stærðin á mannvirkinu er svipuð skála þeim er sjá má í Höfnum og í Húshólma og er lögunin áþekkt. Um er að ræða áhugaverðar minjar, sérstaklega með hliðsjón af framangreindri lýsingu í Landnámu.

Hóp

Í Jarðabókinni 1703 segir að „öngvar engjar” séu á Hópi. Þar var þá tvífylli. „Heimræði árið um kring og lending hin besta sem hjer í sveit er, en ærið langt að setja, nema með flóði verði lent. Þar ganga vetur og sumar skip heimabænda. Item átrætt skip stólsins og fylgir því búð og vergögn, sem hvorutveggja er innkomid í tíð Mag. Brynjólfs, en var ekki fyrr.”

Bærinn varð snemma eign Skálholtsstaðar. Árið 1840 eru „Miklar innnytjar við jörð þessa af Hópinu, ef notkaðar væru. Í því veiðist mergð hrognkelsa eftir Jónsmessu, einnig silungur og mikill áll, en við ekkert þetta er sú ástundun höfð sem skyldi, og engir viðburðir við tvennt það síðarnefnda. Veiðst hefir þar líka selur og lax, þótt minna fengist með jafnri viðleitni sem hið þrennt fyrst talda; þegar fiskur gengur grunnt, hefir þar inni þorskur fengist og þyrsklingur, en sú veiði er samt ekki teljandi.”

Árið 1847 var jörðin seld í tvennu lagi (Stóri- og Litliparturinn) eftir afsalsbréfum 8. ágúst 1787 og 26. janúar 1791. Tvíbyli var á Hópi fyrri hluta 19. aldar.

Inn á Túnakort 1918 er býlið Hópsnes merkt. Bærinn mun hafa staðið á hól, sem notaður var í vegagerð á 7. áratugnum og er bæjarstæðið sjálft því horfið. Enn má sjá veggheðslur við bæjarstæðið, sem nú eru ofan við smábátahöfnina. Bærinn var jafnan nefndur Hópsnes, en ábúandinn gjarnan kenndur við „Nes“, til dæmis Guðmundur í Nesi.

Hópskot stóð suðaustan við gamla bæinn, skammt frá. Tvílyft íbúðarhús stóð þar fram á seinni hluta 20. aldar.

Melbær er merktur inn á túnakortið frá 1918. Það var um 160 metra norðnorðvestan við bæ. Bærinn stóð rétt norðan við þar sem gamalt bárujárnshús stendur nú, rétt norðan við íbúðarhúsið á Hópi I. Nú er þar sléttað tún, en ummerkin sjást enn.

Gerðatóft, útihús, er fast norðan við bæjarhólinn. Þrátt fyrir að sléttað hafi verið yfir húsið má greinilega merkja útlínur þess. Það hefur verið 12x18 m að stærð og virðist hafa verið einfalt. Út frá vesturhlíð má greina garðlag sem og út frá austurhlíð þess. Mun þetta vera gerðið sem húsið var kennt við.

Langhóll er austan við Síkin, fast vestan við veginn er liggur suður á Hópsnes. Við hann er Álfakirkja. „Álfarnir sem þar bjuggu, sóttu kirkju í Álfakirkjuna,” segir í örnefnaskrá. Nyrst á Langhól er tóft og bogadregin grjóthleðsla liggur yfir Síkið. Önnur tóft er sunnar á hólnum. Þetta eru leifar frá því að Hóp hafði útgerð ofan við Hópsvör. Hleðsluleifar eru í hrauninu á Hópsnesi. Þetta voru þurrkgarðar.

Í Vatnstanga neðan við Hóp sóttu húsfreyjur að Hópi vatn í kaffið og þótti hvergi betra vatn en á þessum slóðum,” segir í Sögu Grindavíkur.

Öskuhóll er hóll, fullur af gamalli ösku. Hann er beint norðan við eystri Hópsbæinn. Hóllinn er í sléttuðu túni, grasi gróinn. Hann er 15x25 m að stærð. Gömul leið liggur úr túni á Hópi til austurs um óræktina í átt að Þórkötlustöðum. Leiðin liggur í svipaðri hæð í túninu og Hópsbæirnir standa nú.

Gömul þjóðleið liggur ofan við Hóp áleiðis í Voga, Skógfelleið. Hún var einnig nefnd Vogavegur. Leiðin er um 16 km, bæði greiðfær og áhugaverð.

Hafnargerð

Á fyrri öldum og allt undir síðari heimsstyrjöld, ýttu Grindvíkingar bátum sínum á sjó og lentu í vörum. Var þá oftast svo, að ein vör a.m.k. fylgdi hverju lögbýli. Þær voru flestar við vík eða vikur, sem gengu inn í ströndina. Í flestum þeirra var þó landing bæði bág og hættuleg.

Engum sögum fer af landingabótum í Grindavík fyrir 1800. Á síðari hluta 18. aldar lét Guðmundur Runólfsson, sýslumaður, mæla Hópið og ósinn, en ekkert varð af framkvæmdum.

Árið 1902 fól hreppsnefnd þeim Einari Jónssyni, hreppsstjóra, og Erlendi Oddsyni, að mæla dýpi og stærð Járngerðarstaðavíkur og ef unnt væri að gera uppdrátt af höfninni. Árið eftir ákvað hreppsnefndin að skoða Hópið og kanna hvað mundi kosta að gjöra innsiglingu fyrir haffær skip svo þar gæti orðið öruggt skipalægi. Fjórtán árum síðar, 1917, komust hafnarmálin aftur á dagskrá í Grindavík. Einar G. Einarsson, kaupmaður í Garðhúsum, tók sér penna í hönd og skrifaði Stjórnarráði Íslands.

Árið 1925 gerði mikið sjávarflóð í Grindavík er eyðilagði allmikið af húsum og skemmdi

Grafið inn í Hópið 1939.

stórlega uppsátur í vörunum. Einar hélt áfram að yta á Stjórnarráðið um úrbætur. Bryggjusiðmiði hófst þó ekki fyrr en á árunum 1931-1933, en þá voru gerðar þrjár bátabryggjur, ein í hverju hverfi. Þörf fyrir bryggju hafði vaxið mjög í vikinni þegar vélbátaútgerð hófst þar árið 1928.

Gamla bryggjan í Járngerðarstaðahverfi, neðan við Flagghúsið, var byggð á árunum 1931-1932. Hún var með steypum veggjum og þekju, grjóttfyllt og hallaði í sjó fram. Náði endi hennar u.þ.b. einn metra út fyrir stórstraumsföruborð. Þrátt fyrir mikinn fögnuð Grindvíkinga með bryggjuna þótti hún helst til of stutt. Árið 1933 var bryggjan lengd.

Sem fyrr varð að setja bátana í naust að kvöldi. Næsta skref var að gera varanlega höfn, þar sem allur bátafloinn ætti öruggt lægi í öllum veðrum. Enn tók Einar G. Einarsson sig til árið 1938 og ritaði vitamálsstjóra bréf. Bað hann um hæfan mann til að athuga hvort tiltækilegt væri að grafa skurð í gegnum grjót og malarrif það, sem lokar Hópinu.

Árið 1939 hófust framkvæmdir við að opna Rifósinn. Gerður var bráðabirgða stíflugarður við efra mynni væntanlegrar rásar, þannig að vatnið héldist inni í Hópinu um fjöru svo hægt væri að vinna 4-5 tíma að dýpkun um hverja fjöru. Handverkfæri voru notuð til að losa grjót og handbörur til að fletja það til. Í september var búið að gera 10 m breiða rás í gegnum eiðið og svo djúpt niður, að fiskibátarnir flutu inn og út um hálfvallinn sjó. Hinn erfiði setningur bátanna eftir hvern róður heyrði þá sögunni til. Eftir affermingu voru bátarnir færðir inn í Hópið og lágu þar til næsta róðurs.

Núverandi sundvörður við Hóp voru hlaðnar um þetta leyti. Steypu var smurt á þær sunnanverðar árið 1947. Það verk unnu þeir Benedikt Benónýsson og Sigurður Garðarsson. Eftir gröftinn var siglingarleiðin um Djúpsundið, beygð að innsiglingunni og síðan um hana inn í Hópið.

Árið 1945 var grafvél Reykjavíkurhafnar notuð til að breikka og dýpka innsiglinguna og um leið grafin renna upp að bryggju í Hópinu, sem gerð var 1944. Árið 1947 var gerður skjólgarð-

Lagt úr vör.

ur frá svonefndum Svíra og fram á Rifid, auk þess sem byggð var ein bryggja af þremur, sem áætlun hafði verið gerð um í Hópinu. Síðan hefur stöðugt verið unnið að úrbótum og betrumbótum á hafnaraðstöðinni í Grindavík.

Sumarið 1957 var byggð 80 metra bryggja. Var hún hugsuð sem viðlegukantur fyrir báta sem þegar hafði verið landað úr. Hafnargarðurinn var líka lengdur um fimmtíu metra árið 1958. Þetta hélt svo áfram smátt og smátt. Haldið var áfram við bryggjusmíði og eins við gerð skjólgarða. Í janúar 1973 þurfti að finna Eyjaflotanum höfn í kjölfar eldgoss á Heimaey og varð Grindavík fyrir valinu. Árið 1973 var gerð viðlegubryggja og árið 1974 var svo gerð bryggja við svonefndan Eyjabakka.

Byggingar- og framkvæmdarsaga Grindavíkurhafnar er ævintýri líkust. Í dag eiga Grindvíkingar eina bestu og fullkornustu höfn landsins.

Sjávarútvegur og fiskvinnsla

Fyrstu grindvísku bátarnir voru mjög litlir. Jafnvel aðeins fyrir tvo til fjóra enda ekki ætlunin að veiða mjög mikið heldur aðeins í soðið. Skipin hafa verið smátt og smátt að stækka og talið er að um miðbik 14. aldar hafi tólfæringar verið mjög algengir í Grindavík. Strax á 15. öld sóttust erlendir menn mjög eftir fiski í Grindavík og lögðu útvegsmenn mikið kapp á að auka útgerð sína. Mikið var um að bændur í öðrum landshlutum sendu vinnumenn sína í verið á Suður- og Vesturlandi á vetrar-vertíð. Fiskur var allur þurrkaður og ef ekki viðraði til að þurrka var fiskurinn settur í kös og var þá honum staflað á ákveðinn hátt. Miklar minjar fiskþurrkunnar eru í Grindavík.

Árið 1780 gengu til veiða úr Grindavík á vetrarvertíð 27 heimabátar, 8 áttæringar, 13 sexæringar og 6 feræringar. Upp úr 1860 fór bátum að fjölga verulega í Grindavík og sést það á að 1871 voru 18 bátar í Grindavík, en árið 1898 voru þeir orðnir 62. Eftir 1900 voru menn farnir að veiða í net og jókst aflinn til mikilla muna.

Elsta bryggjan í Járngerðarstaðahverfi.

Vélbátaútgerð hófst í Grindavík árið 1924, nokkuð á eftir öðrum. Ástæðan fyrir því að Grindvíkingar tóku ekki vélbáta fram yfir árabátana fyrr, var sú að lendingarskilyrði voru mjög slæm. Fyrstu vélbátarnir voru áttæringar sem breytt var og vél sett í.

Árið 1928 var síðasta árið þar sem árabátar voru notaðir við veiðar í Grindavík og nú voru vélbátar eingöngu við líði og aflabrogð voru mjög góð. En eitt skyggði þó á og það var hafnleysið sem fyrr er lýst. Með opnuninni inn í Hópið gjörbreyttust aðstæður til útgerðar í Grindavík og nú risu upp fyrirtæki sem keyptu og ráku stóra báta. Hafist var handa við að byggja Hraðfrystihús Grindavíkur og var fyrsta verkefni þess frysting beitusíldar. Nokkrum árum síðar var svo stofnað hraðfrystihús í Þórkötlustaðahverfi.

Eftir framkvæmdirnar á fimmta áratugnum var orðið mögulegt að koma stærri bátum inn í höfnina. Öll helstu útgerðarfyrirtæki í Grindavík ráku síldveiðar og söltun. Einnig lögðu aðkomubátar upp afla sinn í Grindavík. Þegar mest var lönduðu yfir hundrað bátar í Grindavík á degi hverjum. Á árunum 1975-1988 voru Grindvíkingar meðal umsvifamestu síldarsaltenda sunnanlands. En það var ekki bara síld sem barst til lands í Grindavík. Mikið var um loðnuveiði og þegar humarveiðar hófust voru Grindvíkingar fljótir að senda báta á vettvang. Allt þetta gerði það að verkum að Grindavík breyttist úr litlu sjávarplássi í ört vaxandi útgerðarbæ.

Við gerð uppráttarins var m.a. stuðst við „Örnefni á Hópi“, sem séra Ari Gíslason skráði, Örnefnalýsingu Lofts Jónssonar, Jarðabók ÁM 1703, Manntöl frá 1880 og 1910, örnefni skv. upplýsingum Guðsteins Einarssonar, hreppsstjóra, sóknarlýsingu Geirs Backmanns frá 1840, Sögu Grindavíkur og upplýsingum og heimildum núlifandi aldraðra Grindvíkinga. Sérstakar þakkir eru færðar þeim Lofti Jónssyni, Tómasi Þorvaldssyni, Guðmundi Þorsteinssyni, Birgi Guðmundssyni, Huldu Dagmar Gísladóttur, Árna Jóni Konráðssyni og Jóni Guðlaugssyni fyrir aðstoðina. Þá er Gunnari Tómassyni og Péttri Guðjónssyni þökk að afnot af meðfylgjandi ljósmyndum.

Skyggnisrétt.

Gerðavellir

Á Gerðavöllum og nágrenni má m.a. sjá leifar eftir svonefnda Junkara, sem hér voru við fiskveiðar allt frá því á 15. öld. Sumir telja að gerðið geti verið enn eldra, jafnvel frá fyrstu tíð verslunar á 13. öld eða jafnvel frá upphafi búsetu í Grindavík. Þá eru örnefni er minna á sögusvið „Grindavíkurstriðsins“ árið 1532, s.s. Virkið og Engelskalág, en sá atburður breytti verslunarsögu landsins svo að segja á einni nóttu. Á svæðinu eru einnig minjar um búskap Járngerðarstaðabænda frá fyrri tíð. Utar á kampinum er rétt á Skyggni. Í hana voru trippi rekin á vorin og þau klippt áður en þau voru rekin upp á Selsvelli. Á Selsvöllum má sjá leifar selja Járngerðarstaðabænda um aldir. Gamla kirkjugatan yfir á Stað lá hér um til 1908 og ekki má gleyma sjóskrímslunum er héðan hafa sést endrum og eins um aldir. Á landakorti frá 1590 eftir Guðbrand Þorláksson biskup, eru t.a.m. teiknuð inn mörg hafskrímsli.

Utan í Stekkhól er stekkur og á hólnum er hlaðið, uppgróið mannvirki, hugsanlega dys eða brenniker, þ.e. eldur hefur verið kveiktur á þegar vantaði skip af hafi eftir að myrkvaði enda útsýni af hólnum hvergi betra yfir Járngerðar- og Staðarsund. Þetta gætu líka verið leifar frá tímum Junkara. Í Bjarnagjá og Hrafnagjá er fjölbreytt lífríki sem og í fjörunni með strandlengjunni.

Uppdrátturinn er unninn upp úr örnefnalýsingum fyrir Járngerðarstaðahverfi eftir lýsingum fólks er best þekkir til staðháttá. Sérstakar þakkir eru færðar Lofti Jónssyni, Guðlaugi Tómassyni, Tómasi Þorvaldssyni, Gunnari Tómassyni og Guðjóni Þorlákssyni. Í textanum er auk þess vitnað í Þjóðsögur og ævintýri Einars Ól. Sveinssonar, 1952, Öldina okkar 1518 og 1532, Sögu Grindavíkur eftir Jón Þ. Þór, 1994, og fyrirlestra Jóns Böðvarssonar um Grindavíkurstriðið, 2006.

Junkaragerði

Gerðavellir eru nefndir eftir gerði Junkaranna. Garðarnir sjást enn mjög vel þótt sjórinn hafi brotið af þeim að suðaustanverðu. Einar Ól. Sveinsson segir svo frá í útgáfu sinni á Íslenskum þjóðsögum og ævintýrum: „Einhvern tíma í fyrri daga höfðu nokkrir menn - tólf eða átján - hafst við í óbyggðinni milli Grindavíkur, Hafna og Njarðvíka. Áttu þeir sitt skip í hverri þessari veiðistöð og höfðu þar rammgjört gerði til að geyma í skipið og það, er til þess heyrði. Enn heitir bær einn í Höfnum Junkaragerði, og gömul girðing, er leifar sjást af á Gerðavöllum milli Járngerðarstaða og Húsatófta í Grindavík, er líka kölluð Junkaragerði. Eiga þeir að hafa haldið sig þar, er þeir voru í Grindavík, og róið út úr Stóru-Bót, sem þar er hjá. Þar er að vísu ekki ræði, nema brimlaust sé og vindur standi af landi. En Junkarar reru heldur aldrei nema þar, sem vindur stóð af landi og þá er svo var hvasst, að aðrir reru ekki. Þá er logn var, voru þeir á landi, komu þá til bæja og réðu einir öllu hjá konum, meðan karlmenn voru á sjó. Höfðu menn illan hug á þeim, en þorðu ekki á þá að ráða, því að þeir voru mestu garpar.

Og þó að menn kæmust í gerði þeirra, þá er þeir voru eigi þar, þorðu menn eigi að láta Junkara sjá þess nein merki; þá var við hefnd að búast. Menn vildu samt fyrir hvern mun ráða þá af dögum og leituðu ýmsra bragða til þess.

Einu sinni boruðu menn göt á skip þeirra upp við hástokk, þar sem ekkert bar á, fyrr en skipið var orðið hlaðið. Þá rann sjór inn um götin; en Junkarar flöttu þá fisk og lögðu fyrir þau og björguðust svo til lands.

Í annað sinn voru dregnir af keiparnir, keipanaglarnir sagaðir sundur til hálfis og keiparnir svo reknir á aftur. Naglarnir brustu þá, er í land skyldi róa, því að þá var mótvindur. Þá reru Junkarar við hné sér til lands.

Í þriðja sinn voru skautarnir dregnir af árum þeirra, árstokkarnir svo sagaðir sundur til

Bjarnagjá.

Stekkhóll.

hálfis eða meira, skautarnir síðan negldir á aftur, svo að ekki bar neitt á neinu. Nú reru Junkrarar, er vindur stóð af landi; en í það sinn komu þeir ekki að landi aftur. Sagt er, að hverjir fyrir sig; Grindvíkingar, Hafnamenn og Njarðvíkingar hafi lengi eignað sér það, að þar hafi Junkrarar verið af dögum ráðnir.“

Í upphafi sögunnar er getið um stað í „óbyggðinni milli Grindavíkur, Hafna og Njarðvíkur“, sem Junkrarar höfðust við í. Ekki er ólíklegt að hér geti verið átt við byrgin í Sundvörðuhrauni þar sem þeir hafi geymt birðir sínar. Hafa þeir getað flutt og falið þær þar og verið jafnlangt fyrir alla að sækja þangað aðdrætti.

Verslun og fiskveiðar útlendinga

Með ensku öldinni er átt við þann hluta sögu Íslands þegar Englendingar öðrum fremur sigldu til Íslands til að veiða og kaupa skreið og aðra vöru (t.d. vaðmál og brennistein) í skiptum fyrir ensk klæðafni, mjöl, bjór, vín og fleira. Hún hófst skömmu eftir að Svarti dauði herjaði á landið, 1402 til 1404, og siglingar frá Noregi lögðust að mestu leyti af í kjölfarið.

Um 1500 voru í raun tveir „kaupstaðir“ á Íslandi; Hafnarfjörður og Grindavík. Síðarnefndi staðurinn stóð betur að vígi því hann var aðalhöfn Skálholtsbiskups, sem hafði skip í förum. Bændur greiddu m.a. skatt sinn í fiski og osti, sem seldur var í Evrópu, en korn o.fl. var flutt til landsins í staðinn. Grindavík var því mikil höfn um langan tíma og það löngu eftir að „Grindavíkurstríðinu“ lauk.

Enska tímabilinu lauk með bardaganum og drápi Englendinga í virki Jóhanns breiða ofan við Stóru-Bót - í júní 1532. Þetta leiddi til þess að 16. öldin er jafnan nefnd „þýska öldin“ í Íslandssögunni. Elstu menn segja að enn megi sjá leifar virkisins sem og „Enskulágar“ eða „Engelskulágar“ þar sem hinir ólánssömu Englendingar voru grafnir.

Bardaginn átti sér langan aðdraganda. Fram til 1300 veiddu Íslendingar aðallega við landið. Skömmu fyrir 1300 gjörbreyttist ástandið. Noregskóngur hafði einkaleyfi á veiðum við allar

„Virkið“.

eyjar er tilheyrðu Noregi. Aðrir þurftu að fá leyfi til að veiða þar eða versla. Yfirleitt var slíkt leyfi ekki veitt. Síðast á 14. öld breyttist þetta ástand. Englendingar urðu fyrstir til að sækja á fiskimiðin við Ísland. Fram yfir 1380 voru fiskiskip lítil og ekki vel fallin til úthafssiglinga. Ný siglingatækni kom fram og Norðurlandabúar töpuðu forystunni á höfunum, en Englendingar tóku yfir; fyrst með tvímastra, þrímastra og jafnvel fjórmastra skipum. Fyrir 1400 voru Englendingar farnir að sigla á slíkum skipum hingað.

Fiskur var aðallega hertur. Árið 1432 byrjuðu Hansakaupmenn verslun sína hér á landi. Noregskóngur hélt fast í einkaleyfi sitt til vöru-, veiði- og verslunarferða á sínum svæðum. En vegna þess að norsk skip gátu veitt nær markaðinum í Evrópu var hann ekki eins fastheldinn á þennan rétt sinn er fjær dró. Er Englendingar fóru að koma til Íslands bannaði Noregskóngur för þeirra til landsins. Englendingar og Íslendingar tóku ekki mark á því banni. Íslendingar ömuðust að vísu í fyrstu við fiskveiðum Englendinga, en fögnuðu vöruflutningum þeirra og verslun. En fyrir vöruflutninga Englendinganna fengu þeir „þol til fiskveiða“. Englendingar urðu loks sterkastir við landið og víða með aðstöðu. Þjóðverjar, sem komu um 1430, urðu fljótlega vinsælli. Þeir keyptu fisk og skreið á allt að 70% hærra verði og seldu sína vöru ódýrari. Mikil eftirspurn var eftir fiski í Evrópu svo þeir gátu selt hann á margfalt hærra verði þar. Trúarbrögð, fastan, var aðalástæðan. Þjóðverjar voru einnig vinsælli en Englendingar vegna þess að hinir síðarnefndu stálu oft á tíðum fiski frá Íslendingum; fiski sem safnað hafði verið saman til sölu um vorið. Þetta varð til þess að Englendingar töpuðu smám saman öllum höfnum sínum (sem að vísu voru ekki eiginlegar hafnir í okkar skilningi, heldur viðleguaðstaða). Englendingar höfðu haft Hafnarfjörð fyrir aðalhöfn, en þeir sigldu jafnan til Straumsvíkur. Um 1480 ráku Þjóðverjar Englendinga frá Hafnarfirði og Straumsvík (Þýskabúð) og tóku sér fasta búsetu í Hafnarfirði. Englendingar fluttu sig til Grindavíkur, en Þjóðverjar til Básenda. Sú regla gilti að sú áhöfn sem fyrst kom að höfn að vori átti einkaaðstöðu þar það sumarið. Upp spratt verslunarstétt, nefnd „verslunarduggarar“. Þeir fóru að sigla til Íslands, ekki bara

yfir sumarmánuðina, heldur alveg fram í nóvember. Íslendingar unnu hjá þeim og sáu um veiðar og vinnslu aflans, t.d. í Grindavík, á Básendum og í Hafnarfirði. Eftir að Engendingar byrjuðu að sigla hingað komu þeir sér upp umboðsmönnum. Í Grindavík var það Marteinn Einarsson frá Stað. Stjórnadi hann verslun Engendinga hér. Eftir að Þjóðverjar lögðu undir sig Hafnarfjörð fóru þeir að herja á Engendinga annars staðar, t.d. á Básendum við Stafnes.

Þegar Þjóðverjar komu til landsins 2. apríl 1532 fóru þeir ekki til Grindavíkur heldur inn á Básenda. Fyrirlíði þeirra var Ludtkin Smith. Skömmu síðar komu Engendingar að Básendum og báðu um að fá þar aðstöðu. Ludtkin hafnaði því. Í kjölfarið kom annað enskt skip þar að. Öðru skipinu var siglt inn á höfnina og réðst áhöfnin á Þjóðverjana. Þeir söfnuðu liði meðal heimamanna og tókst þeim í sameiningu að gersigra Engendinga. Skipinu var sökkt og náðu Þjóðverjar hinu.

Grindavíkurstríðið

Engendingar, sem gríður var gefinn á Básendum, flúðu til Grindavíkur. Tóku þeir allmikið af fiski til sín, sem tilheyrði m.a. Þjóðverjum. Um það leyti kom að landi í Grindavík John nokkur Breye, eða Jóhann breiði, eins og landinn nefndi hann, á skipi sínu Peter Gibson. Lét hann þegar reisa virkið á Járngerðarstöðum, ofan við Stóru-Bót. Gerðust Engendingar bitrir út í Íslendinga vegna stuðnings þeirra við Þjóðverja á Básendum. Hótuðu þeir landanum og bönnuðu honum að selja þýskum fisk. Pyntaði Jóhann mann, hótaði öðrum og tók lömb og sauði frá manni sem sinni ekki þessu verslunarbanni hans. Nam hann hest af manni og gerðist alldjarfur til kvenna. Flutti hann t.d. konu eina út í skip sitt og hélt eiginmanninum þar í böndum á meðan.

Um þessar mundir var Diðrik af Minden fógeti á Bessastöðum. Skipaði hann þýskum og öðrum er hagsmuna áttu að gæta að finna sig við Þórðarfell ofan við Grindavík. Lofaði hann öllum þeim sem það gerðu mála í nafni konungs. Hafnarfjarðarkaupmenn tóku til-mælunum strax vel og safnaðist fljótt allnokkuð lið við Þórðarfell, eða um 280 menn (aðrar heimildir segja 180), þ.á.m. átta skipshafnir frá Bremen, sveit Diðriks, liðsmenn frá Hafnarfirði, Njarðvíkum og frá Básendum. Diðrik lýsti Engendingana í Grindavík rétttraða, en alla sem gegn þeim færu friðhelga að lögum. Ástæðuna fyrir aðförinni sagði hann m.a. virkisgerðina, sem hann taldi vera atlögu að sjálfum Danakonungi, auk yfirgangs Engendinganna og afbrota. Hér virtist því fyrst og fremst vera um nokkurs konar lögregluadgerð að ræða.

Margir Engendinganna voru á sjó þennan dag, 10. júní 1532. Jóhann breiði, fálkatemjari konungs, og 13 aðrir Engendingar voru í virkinu. Aðfararnótt 11. júní, kl. 02.00, læddust Hafnarfirðingar og Njarðvíkingar að virkinu, en Básendamenn og Þjóðverjarnir héldu í átt að skipunum sem lágu utan við Stóru-Bót. Útsiningshraglandi var og úfinn sjór. Þegar menn nálgðust virkið var gert áhlaup á það með óhljóðum og látum. Vaknaði Jóhann breiði og menn hans við vondan draum, en náðu ekki að verjast. Voru þeir allir drepnir, alls 15 manns. Náðist að kyrrsetja skip Jóhanns á legunni, en fjögur skip Engendinga lágu utar. Búðir annarra Engendinga voru þarna skammt frá og voru þeir, sem þar voru, handteknir, átta talsins. Voru þeir látnir grafa féлага sína undir virkisveggnum. Fjórum skipum tókst að leggja frá landi, en eitt fórst á grynningunum á leið út.

Diðrik sló upp veislu, en eftir nokkra daga gaf byr svo skipi Peter Gibson var siglt til

Bessastaða, enda nú metið eign danska kóngsins. Herinn var um kyrrt í Grindavík í tíu daga, enda Engendingarnir þar til alls vísir. Margir þeirra höfðu verið á sjó þegar atlagan var gerð og þótti þeim aðkoman að landi heldur kuldaleg.

Þegar staðið er hér ofan við Stórubót má glögglega gera sér grein fyrir að umhverfið hefur breyst mikið á umliðnum öldum. Sjórinn hefur brotið mikið af landinu og ströndin er því önnur en hún var árið 1532 þegar framangreindir atburðir urðu hér að kvöldi 10. júní. Talið er þó að enn megi sjá hluta af leifum Virkisins og grafstaður Engendinganna fimmtán er sagður í Engelskulág norðaustan við þær. Þótt mikið hafi gengið á á skömmum tíma þetta kvöld og margir látið lífið hefur lítið verið skráð um atburðinn sjálfan, en þess meira um aðdragandann og eftirfylgjuna.

Hinrik VIII Englandskonungur og Maximillian Þýskalandskeisari þrættu um málið um stund, en að lokum var undirritaður friðarsamningur á milli þjóðanna og sættir náðust.

Skrímli

Á landakortum fyrri alda má oft á tíðum sjá, auk landa og örnefna, hinar ýmsu kynjaskepnur hafsins. Landakönnuðir og kortagerðamenn, sem vildu láta taka sig alvarlega, skráðu það eitt er þeir sjálfir sáu eða fengu staðfest eftir áreiðanlegustu heimildum. Af því að dæma ættu kynjaskepnurnar að hafa verið til á þeim tímum, þótt ekki hafi alltaf tekist fullkomlega að teikna þær af ítrustu nákvæmni, þ.e. hvað varðar lögun og lit. Stærðina höfðu menn þó jafnan á hreinu og voru ekkert að draga úr henni svo neinu næmi. Oftar en ekki brá skepnunum einungis fyrir stutta stund og yfirleitt við verstu aðstæður, s.s. í myrkri, brábrimi eða þegar einhver var í sjávarhásku. Vitað er, ef tekið er mið af steingervingum sem fundist hafa, að til voru forsögulegar skepnur, bæði í sjó og á landi, er voru ægilegri og með annað svipmót en nú þekktist og miklu mun stærri, lengri og hærri. Margar frásagnir eru til af skrímslum hér á landi og enn eru að finnast kvikindi, sem ættu að vera útdauð fyrir löngu.

Hrafnagjá.

Þórkötlustaðagata - Hraun fjær.

Hraun

Molda-Gnúpur Hrólfsson nam land í Grindavík árið 934. Lítið sem ekkert er vitað um sögu Grindavíkur næstu aldir. Hrauns er getið í rekaskrá Skálholtsstaðar árið 1270. Í Fitjaannál segir að árið 1602 hafi 24 piltar og 1 stúlka druknað þegar stórt farmskip Skálholtsstaðar fórst utan við Hraun. Þau voru grafin við kirkjuna á Hrauni. Annað skip frá Skálholtsstóli fórst með allri áhöfn 8. mars árið 1700, auk þriggja annarra frá Grindavík.

Tvær hjáleigur voru í landi Hrauns árið 1703. Önnur var við heimabæinn en bar ekkert sérstakt nafn og hin var hjáleigan Vatnagarðar. Þriðja hjáleigan nefndist Garðhús. Ekki kemur fram hvar hún var. Um gæti verið að ræða býli við túngarðinn í svonefndu Draugagerði við Tíðahliðið. Um miðja 19. öld var heimræði frá Hrauni aflagt vegna erfiðra lendingarskilyrða og var eftir það aðallega róið úr Þórkötlustaðanesi.

Jón Jónsson bjó á Hrauni eftir 1822. Hann reisti m.a. þrjú stór og reisuleg timburhús á jörðinni. Voru það fyrstu timburhúsin í hreppnum.

Selstaða frá Hrauni var fram til u.þ.b. 1900 inn undir Núpshlíðarhálsi. Minjar þar sjást glögglega.

Skammt austan við gamla bæjarhólinn, þar sem fjárhúsin eru nú, eru tóftir. Þar var áður sjóbúð ofan við Hraunsvörina. Ofan við hana var kirkjan.

Þegar kemur fram á 19. öld er Hraun orðið hið mesta myndarbyli. Þrjár hjáleigur eru þá á Hrauni, auk Vatnagarða; Hraunkot, Sunnuhvoll og Bakkar (Bakki).

Skammt ofar, milli Húsafells og Fiskidalsfjalls, var loftskýtastöð hersins um og eftir miðjan síðasta áratug. Við Hraun hefur löngum verið eitt stærsta kríuvarp landsins.

Túngarður, brunnur og refagildra

Hlaðinn garður heimatúnanna sést enn á Hrauni. Honum hefur verið haldið við, enda fékk Jón bóndi „Dannebrogssorðuna“ fyrir hleðslu garða við Hraun. Í þá tíð vildi Danakóngur hvetja þegna sína, ekki síst á Íslandi, til uppbyggingar og framþróunar á ýmsum sviðum - stundum með góðum árangri. Grjót úr görðunum var fyrir miðja síðustu öld tekið og notað undir Grindavíkurbryggjur.

Gömul hlaðin refagildra er ofar í hrauninu og önnur nær bænum. Austar er Gamlibrunnur á Hraunssandi. Í hann sótti fólk úr Þórkötlustaðahverfi vatn í þurrkatíð.

Kapellulág

Í Kapellulág (ofan Hrólfsvíkur) er þúst. Við hana er merki: „Friðlýstar minjar“. Á 6. áratug 20. aldar gróf Kristján Eldjárn, þáverandi þjóðminjavörður, þar upp kapellu og fann í henni ýmsa gripi. Síðan var sandi mokað yfir minjarnar. Talið er að kapellan sé frá því á 14. öld.

Dys

Þegar „Tyrkir“ rændu hér á landi árið 1627 gerðu þeir landgöngu í Grindavík. Sagt er að þeir hafi komið upp á Járngerðarstöðum og söfnuðust menn saman og gengu móti þeim og varð bardagi í fiskigörðunum fyrir ofan varirnar.

„Þá bjó karl gamall á Ísólfsskála. Hann átti stálpaðan son; rauða meri átti hann líka. Karlsson heyrði talað um að Tyrkir væru í Grindavík. Hann bað föður sinn lofa sér að fara þangað til að sjá þá. Karl var tregur til þess, en sonurinn sótti fast eftir. Karl lét það þá eftir og setti hann á bak Rauðku og bað hann ríða hægt þangað til hann sæi Tyrkja og snúa þá aftur og flýta sér sem mest.

Hann fór nú og segir ekki af honum fyrr en hann sá Tyrkja þar sem þeir börðust við landsmenn. Þá stukku tveir strax og ætluðu að taka hann. Hann varð dauðhræddur, reið undan og barði á báða bóga, en Rauðka var ekki viljugri en svo að Tyrkir voru alltaf í nánd við hana. Þó dróst svo austur á Hraunssand að þeir náðu henni ekki. Ofan til á miðjum sandi náðu báðir undir eins í taglið á henni, en hún sló aftur undan sér og setti sinn hóf fyrir brjóst hvorum Tyrkja svo þeir féllu niður dauðir,

Steinfontur (mundlaug) úr gömlu kirkjunni á Hrauni.

en Rauðka hljóp nú svo hart að karlssyni þótti nóg um og kom hann heill heim á Skála.“
„Tyrkirnir“ eru sagðir hafa verið settir í Dysina, sem er rétt við þjóðveginn.

Hellar

Við Efri-Hellu sunnan undir Húsafelli er hellir. Um hellinn er sagt að í hann ætluðu Grindvíkingar að flýja kæmu „Tyrkir“ aftur. Var talið að hellirinn myndi rúma alla Grindvíkinga. Opið, eða öllu heldur opin, eru vandfundin.

Guðbjargarhellir er skammt ofan við Hraun. Í hann á samnefnd kona frá Hrauni að hafa flúið er hún vildi dvelja í friði.

Festarfjall

Frá Hrauni blasir Festarfjall við í norðnorðaustri. Í miðju berginu er grá rák, berggangur upp í gegnum bergið, og nefnist Festin. Sagan segir að rák þessi sé silfurfesti sem tröllkona ein hafi einhvern tíma í fyrndinni hengt fram af berginu með þeim ummælum að þá er dóttir bóndans á Hrauni, sú sem bæri nafn hennar, gengi þar neðan undir þá skyldi festin detta niður og verða eign stúlkunnar. Því miður lét tröllkonan ekki nafns síns getið svo að ekki hefur verið auðvelt að láta heita eftir henni. Hangir festin því enn óhreyfð.

Hnyðlingar

Í Hrólfsvíkinni eru hnyðlingar; brot úr framandbergi. Brotin eru úr gígrás eða úr þaki kvikuþróar. Oft eru þau úr grófkorn-óttu djúpbergi og skera sig því greinilega úr fín- eða dulkornóttum bergmassanum.

Gamlar götur

Frá Hrauni lágu fyrrum götur til vesturs yfir í Þórkötlustaðahverfi. Neðst, syðst, var Eyrarvegur (Randeidarstígur), ofar Hraunkotsgata og Þórkötlustaðagata og efst Hraunsvegur. Leið lá einnig til austurs frá Hrauni um Siglubergsháls.

Fiskgarðar

Í Slokahrauni eru miklir fiskgarðar, svonefndir Hraunsgarðar, og -byrgi frá þeim tíma þegar fiskur var þurrkaður. Talið er að þeir séu að hluta frá þeim tíma er Skálholtsstóll átti og gerði út frá Hrauni.

Kirkja

Bænahús eða kirkja var á Hrauni frá 1397 og fram yfir 1600. Þegar kirkjan var aflögð var hún flutt að Stað. Í lýsingu kirkjunnar að Stað segir m.a.: „Hún á tvær klukkur og þriðju sem kom frá Hrauni“.

Í Chorographica Islandica, sem rituð var um 1700, segir Árni Magnússon: „Á Hrauni í Grindavík hefur verið kirkja. Sér enn nú til kirkjugarðs og stendur þar nú í staðinn skemma. Þessi kirkja er úr fallin fyrir 100 árum.“

Skömmu eftir aldamótin 1900 hafði vertíðarfiskur verið saltaður í sjóhúsi við Hraunsbæinn. Um vorið fór þekillinn að renna úr stíunni út á túnið. Á Hrauni, eins og allsstaðar, var hvert strá dýrmætt í þá daga, og til þess að saltvatnið brenndi ekki grasið var tekið á það ráð að

Fiskigarðar í Slokahrauni.

grafa holu utan við húsvegginn. Átti að veita þæklinum í hana. Við fyrstu skóflustunguna komu upp mannabein. Var þá fljótt hætt við gróftinn. Sýnt þótti, að hér var grafreitir hinnar fornu kirkju, þar sem Skálholtssveinar höfðu verið grafnir eftir sjólslysið mikla á þorranum 1602.

Á Hrauni má sjá signingarfont frá kaþólskri tíð. Sigurður Gíslason á Hrauni fann gripinn er hann var að grafa við framangreinda skemmu, nú fjárhús. Gætti Sigurður þess að halda honum til haga.

Cap Fagnet

Aðfaranótt 24. mars 1931 strandaði franskur síðutogarinn Cap Fagnet á Hraunsfjörum utan við Skarfatanga í slæmu veðri. Áhöfnin, 38 menn, gátu ekki yfirgefið skipið á björgunarbátum togarans. Slysavarnadeildin Þorbjörn í Grindavík, sem stofnuð hafði verið tæpum fimm mánuðum áður, brást skjótt við. Fluglínutæki voru flutt á strandstað. Í fyrsta skipti var skotið úr línubyssu til björgunar á Íslandi. Skipbrotsmenn voru dregnir á land í björgunarstól og gekk allt að óskum. Ekki mátti tæpara standa með björgun skipverja því örfáum mínútum eftir að sá síðasti var kominn í land valt skipið enn meira á skerinu. Síðar um daginn brotnaði það í spón.

Björgunin markaði tímamót og færði mönnum sannindi þess hversu öflugt björgunartæki línubyssan var og flýtti mjög fyrir útbreiðslu hennar. Alls eiga vel á þriðja þúsund íslenskir og erlendir sjómenn fluglínutækjum og björgunarsveitum á Íslandi lífið að launa.

Uppdrátturinn er byggður á örnefnalýsingum fyrir Hraun. Sigurði heitnum Gíslasyni frá Hrauni eru færðar sérstakar þakkir fyrir ómetanlegan fróðleik og vísan á örnefni og einstakrar minjar. Þá er öðrum heimildarmönnum, Herði Sigurðssyni, Gísla Sigurðssyni, Árna Jóni Konráðssyni og Lofti Jónssyni, færðar þakkir.

GRINDAVÍK STAÐARHVERFI

Bæjarnöfn í Staðarhverfi

1. Krókur
2. Móakot (gamla)
3. Móakot
4. Nýbær
5. Bergskot eystra og vestra
6. Krubba (Krukka)
7. Vesturhjáleiga
8. Beinröfja
9. Staður (gamli)
10. Staður
11. Blómsturvellir (gamli bær)
12. Sjávarhús
13. Kvíadalur
14. Litla-Gerði
15. Stóra-Gerði
16. Lönd
17. Merki
18. Melstaður
19. Reynistaður
20. Vindheimar
21. Dalbær
22. Dalbær (gamli)
23. Blómsturvellir
24. Hamrar
25. Húsatóftir neðri
26. Húsatóftir efri (Austurbær)
27. Garðhús
28. Kóngshús

Byggt á orðnalýsingum fyrir Stað og Húsatóftir – ÓSÁ 2008

Gamli bærinn á Stað.

Staðarhverfi

Á kortinu sjást staðsetningar 28 bæja, hjáleiga og nýbýla, sem heimildir eru til um að hafi verið í Staðarhverfi, á mismunandi tímum. Öll býlin eru í eyði. Breytt samfélagsgerð og búskaparhættir höfðu þar mest áhrif.

Staður (9 og 10) var lögbýli og kirkjujörð. Kirkjan á Stað var innan kirkjugarðsins, en var flutt yfir í Járngerðarstaðahverfið 1908 og endurvígð þar ári síðar. Búið var á Stað fram til ársins 1964. Eldri hjáleigur voru Krókur (1), Beinrófa (8), Sjávarhús (12), Krukka (6), Móakot eldra (2) og Blómsturvellir eldri (11). Þær fóru í eyði á 18. öld, síðast Sjávarhús í Básendaflóðinu 1799. Búseta á öðrum bæjum í Staðarlandi lagðist af sem hér segir; Móakot (3) árið 1945, Stóra-Gerði (15) 1918 (hafði byggst 1789), Kvíadalur (13) 1919 (hafði byggst 1789), Bergskot (5) 1927, Litla-Gerði (14) 1914, Nýibær (4) 1910, Merki (17) 1943, Lönd (16) 1946 og Melstaður (18) 1950.

Húsatóftir (25 og 26) fóru í eyði 1946. Fimm tómtúsbýli voru byggð í landi Húsatófta á árunum 1906-1934. Búseta á þeim lagðist af sem hér segir: Dalbær (21 og 22) árið 1946, Vindheimar (20) 1919, Hamrar (24) 1930 og Reynistaður (19) 1938. Í Jarðabókinni 1703 er getið um hjáleigurnar Garðhús (27) og Kóngshús (28). Ekki er vitað með vissu hvar Garðhús var.

Löndunarbyggja var byggð í hverfinu 1933. Ofan við hana má sjá leifar af fiskverkunar-, lifrabræðslu- og salthúsum. Auk örnefnanna má sjá ýmis gömul mannvirki á kortinu.

Hverfin

Margt er á huldu um aldur og upphaf hverfanna þriggja í Grindavík, Þórkötlustaðahverfi austast, Járngerðarstaðahverfi í miðrið og Staðarhverfi vestast. Sitthvað bendir til þess, að rekja megi hverfaskiptinguna allt aftur undir landnámsöld.

Þegar þungamiðja byggðar í landinu færðist nær sjónum og mikilvægi sjávarútvegs og útflutnings sjávarafurða jókst er hugsanlegt að byggð í hverfunum hafi breyst nokkuð, jafnvel

strax á 13. öld, einkum þó í Staðarhverfi. Munnmæli herma, að Staðarhverfi hafi eitt sinn verið stærst allra hverfa í Grindavík.

Staðarhverfi hafði nokkra sérstöðu að því leyti, að þar var kirkjustaðurinn og grafreitir sveitarinnar, og því munu flestir Grindvíkingar hafa átt tíðari erindi að Stað en öðrum bæjum í sveitinni. Þá hafði Grindavíkurhöndlun lengi aðsetur í Staðarhverfi, og varð það enn til að auka mönnum erindi þangað.

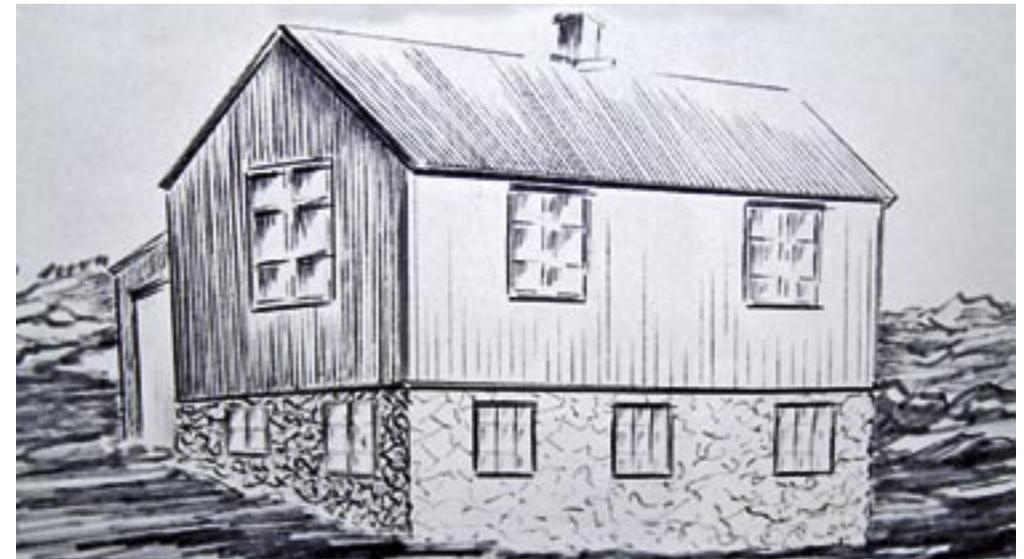
Árið 1703 var íbúafjöldinn í Staðarsókn 214 (þar af 72 í Staðarhverfi). Árið 1762 var fámennast orðið í Staðarhverfi og íbúar þess aðeins 44. Árið 1783 hafði heimilum í Staðarsókn fækkað um tæpan fjórðung, og má telja næsta öruggt, að sú fækkun hafi að öllu leyti orðið með þeim hætti, að byggð hafi lagst af á hjáleigum og þurrabúðum, einkum í Staðarhverfi.

Staður

Staður var önnur stóra jörðin í Staðarhverfi. Torfhús voru á Stað fram á 20. öld, en 1923 var byggt steinhús, sem var nýtt þangað til búi var brugðið (1964).

Prestsetrið Staður hafði takmarkaða landkosti og þurfti að sæta ágangi sjávar og sandfoks, en var samt ein hæst metna jörðin í sókninni. Heimræði var árið um kring, skammt að róa og mikinn afla að fá, þegar fiskur gekk á miðin og gæftir voru góðar. Rekanum var skipt niður milli staðar og kirkju. Selstöðu fyrir búfenað hafði Staður á Selsvöllum undir Núpshlíðarhálsi.

Fyrir á öldum var fjörugrasa- og sölvatekja næg, enda mikilvæg í fæðuöflun Staðhverfinga. Hrognkelsaveiði var allmikil alla tíð meðan hér var byggð. Beita, bæði sandmaðkur og skel, var drjúg. Sauðfénaður kunni vel að meta fjörubeitina. Á veturna var fjaran eina bjargræði hrossanna. Maríukjarni var skorinn fyrir kýrnar á ystu skerjum, látinn rigna, þurrkaður og geymdur í töðunni til vetrarins. Þá var eldsneytið, þang, sótt í fjöruna því hvorki var mór né skán í fjárhúsum fyrir að fara. Höfnin var kennd við prestsetrið Stað og ýmist nefnd Staðarvík, Staðarhöfn eða Staðarsund.

Vindheimar.

Geir Bachmann segir í lýsingu sinni árið 1840 að á Stað sé „mikið slétt og gróandi yfrið fögur tún; eru þau sandorpin afarmiklu sandfoki af öllum vindum frá útnorðri til landsuðurs, við hvað þau árlega skemmast og til þurrðar ganga. Af sjóar ágangi er túninu líka mikill skaði búinn af sunnanveðrum og brimi. Bera þau enn að sönnu menjar eftir mikla flóðið 1799.“ Árið 1925 gekk sjór langt upp á Staðartún, flæddi næstum upp að kirkjugarði, braut stórt skarð í malarkambinn og gróf sig þar niður í mold.

Gamli torfbærinn var við norðvesturhorn kirkjugarðsins austan við steypar rústir, sem þar eru. Grunnur og tröppur steinhússins (byggt 1938) sjást enn (1999) rétt norðan við núverandi kirkjugarð (endurbýggður 2005).

Brunnurinn á Stað var hlaðinn árið 1914. Efsti hluti hans hefur verið endurhlaðinn (2006).

Kirkja

Heimildir eru um kirkju á Stað í Vilkinsmáldaga 1397. Þá ber henni að gjalda til Skálholts „6 hundruð skreiðar hvert ár og flytja til Hjalla [í Ölfusi]“.

Allt fram til ársins 1836 var torfkirkja á Stað. Þá var reist timburkirkja, en hún stóð þó einungis í 22 ár. Sumarið 1858 var reist ný kirkja sömu gerðar, alþiljuð og traustleg, uns hún var flutt yfir í Járngerðarstaðahverfi, 1908 og endurreist þar, 1909. Trúlega hefur Staðarkirkja ávallt verið á þeim stað, sem síðasta kirkjan stóð, inni í kirkjugarðinum.

Í kirkjugarðinum er klukkuturn og í honum bjalla. Á hana er letað; SS. Alnaby 1898 Hull. Það er skipsklukkan úr Alnaby, togara frá Hull, sem fórst með allri áhöfn, 11 manns, við Jónsbásakletta aðfaranótt 14. janúar 1902.

Þekktir prestar á Stað voru t.d. séra Oddur V. Gíslason, brautryðjandi í slysavarnarmálum sjómanna, séra Geir Bachmann og séra Gísli Brynjólfsson.

Húsatóftir

Húsatóftir (-tóptir/-tóttir) er hin stóra jörðin í Staðarhverfi. Árið 1703 voru Húsatóftir konungsjörð og lá til Viðeyjarklausturs skv. Jarðabókinni. „Selstöðu hefur jörðin langvaranlega haft þar sem heitir á Selsvöllum“.

Árið 1840 lýsti Geir Bachmann Húsatóftum: „Mörgum þykir fallett á bæ þessum því þar eru stór tún, slétt og fögur, þegar í blóma standa, eru þau og allvel ræktuð.“ Á túnkorti frá 1918 eru sýndar tvær húsaþyrpingar, en tvíþýli var á Húsatóftum. Tóftir gömlu bæjanna eru þar sem nýrra íbúðarhúsið stendur nú, uppi á brekkunni ofan vegarins.

„Frá þeim tíma [þ.e. verslunarinnar] er gólfíð þar í bæjardyrnum steinlagt með tíg-ulsteini. Er líklegt að Kaupmannshúsin hafi verið rifin þegar verzlunin lagðist niður, en svo aftur byggður bóndabær í „tóptum“ þeirra, og fengið þar af nafnið, sem hann hefur nú“, segir Brynjólfur Jónsson í grein frá árinu 1903.

Hús voru byggð 1777 með „binding úr torfi og grjóti að utan en göflum úr timbri“. Einnig var þar íbúðarhús beykisins, byggt 1779, „með veggjum úr torfi og grjóti, en þaki úr timbri“. Eldra íbúðarhúsið sem nú stendur að Húsatóftum, byggt 1930, stendur neðar og vestar en tóftirnar. Þar er golfskáli Grindvíkinga.

Við gömlu sjávargötuna frá Húsatóftum, er lítill klettur (gróinn hóll), sem heitir Pústi. Þar hvíldu menn sig gjarnan, er sjófang var borið heim. Ofar eru gróningar, sem heita Háavíti og Lágavíti. Í þeim eru leifar grjótbygja. Þar eru og greinilegir grjóthlaðnir hleðslugarðar. „Þá

notuðu m.a. Skálholtsmenn til að herða fisk sinn“, segir Þorvaldur Thoroddsen í Ferðabók sinni.

Vörður og leiðir

Hvirflavörður eru á Hvirflum. Syðsta sundvarðan er á sjávarbrúninni rétt vestan við bryggjuna. Hin er um 150 m ofar. Vörðurnar eru leiðarmerki á Staðarsundi og landamerki milli bæjanna.

Nónvörður eru eyktarmark frá Húsatóftum. Vörðurnar standa á hárrí ógróinni hraunbungu norðan við Þjóðveginn. Fremsta varðan sést greinilega frá veginum. Sagan segir að „þegar Tyrkir komu til Grindavíkur 1627, lentu þeir skipi sínu við Ræningjasker í landi Staðar. Gekk þá Staðarprestur upp á efstu brún Hæðanna, hlóð þar þrjár vörður og mælti svo fyrir um, að Grindavík skyldi ekki verða rænd, á meðan í þeim stæði steinn yfir steini“. Hefur það orðið að áhrínisorðum.

Árnastígur er austan við túnið á Húsatóftum, vel rudd braut um apalhraun. Gamli vegurinn milli Staðarhverfis og Keflavíkur lá um Árnastíg. Syðsti hluti stígsins var bæði kallaður Staðar- og Tóftarvegur. Norðan Stapafells, kom gatan inn á svonefndan Járngerðarstaðaveg [Skiptsstíg] á landamerkjum Njarð- og Grindvíkinga. Leiðin er um 16 km löng.

Prestastígur er gömul þjóðleið milli Húsatófta og Hafna.

Verslun

Aðalaðsetur Grindavíkurverslunarinnar fyrr á öldum var á Húsatóftum. Jörðin virðist hafa komist að fullu í eigu Viðeyjarklausturs á 15. öld, og eftir siðaskiptin sló konungur eign sinni á hana eins og aðrar eigur íslensku klaustranna. Verslun hófst á ný í Grindavík árið 1664, en hafði fram til 1639 verið í Járngerðarstaðalandi. Grindavíkurverslunin hafði bækistöð sína hér fram til 1742. Hér var „sumarhöfn konungsskipsins“ segir Skúli Magnússon í lýsingu sinni um Gullbringu- og Kjósarsýslu. Þegar sigling lagðist niður fluttu Grindvíkingar vörur sínar til Básendahafnar og úttekt sína frá henni sjóleiðis eða á hestum. Síðan versluðu Grindvíkingar í Keflavík áður en þeir fóru sjálfir að höndla á nýjan leik.

Lengi voru glögg ummerki eftir siglingu kaupskipanna í Arfadalsvík, þ.e. festarhringir á Bindiskerjum. Höndlunarhúsin stóðu niður við sjó nálægt Hvirflum, en kaupmenn bjuggu heima á Húsatóftum. Barlest, Kóngshella og Búðasandur eru örnefni er benda til verslunarinnar. Verslunarhúsið, sem reist var á Búðarsandi árið 1731, stóð allt framundir eða framyfir lok einokunar. Síðustu verslunarhúsin voru rifin 1806.

Við gerð uppdráttarins var m.a. stuðst við „Örnefni í Staðarhverfi“, sem séra Gísli Brynjólfsson skráði, Jarðabók ÁM 1703, örnefni skv. upplýsingum Guðsteins Einarssonar, hreppsstjóra, sóknarlýsingu Geirs Backmanns frá 1840, bókinna „Mannfólk mikilla sæva - Staðhverfingabók“, lýsingar Gamaliels Jónssonar bónda á Stað, Árna Vilmundasonar og Þorsteins Bjarnasonar, Sögu Grindavíkur o.fl., auk örnefnalýsingar Lofts Jónssonar frá 1976.

Hafa ber huga að heiti túnbletta og einstakra örnefna gætu hafa tekið breytingum frá einum tíma til annars.

Sérstakar þakkir eru færðar þeim Lofti Jónssyni, Helga Gamalielssyni, Ólafi Gamalielssyni, Guðrúnu Gamalielsdóttur, Kristni Þórhallssyni og Kristínu Sæmundsdóttur fyrir aðstoðina við gerð uppdráttarins.

Gamla Þórkötlustaðaréttin.

Þórkötlustaðahverfi

Helsta kennileitið í Þórkötlustaðahverfi er fjárréttin. Hún var hlaðin um aldamótin 1900, en hefur síðan verið endurbætt. Fyrrum var fé Grindvíkinga vel á fjórða þúsund á vetrar- föðrum. Áður var lögréttin í Krýsuvík, suðvestur undan Arnarfelli. Hætt var að nota hana um 1950. Rétt suðaustan við Bæjarfellið í Krýsuvík var vorrétt. Áður en Þórkötlustaðaréttin kom til réttuðu bændur þar sem nú er grjótgardur vestast innan girðingar Efralands. Þar var Gamla-réttin.

Í Grindavík hafa verið hverfabýggðir frá ómunatíð. Hverfin voru þrjú; Staðarhverfið er vest- ast og Járngerðarstaðahverfi í miðið. Það austasta er hér, Þórkötlustaðahverfið. Í byrjun 19. aldar var heildarfjöldi íbúanna í öllum hverfunum 185 talsins.

Þjóðsagan segir að Þórkatla hafi búið á Þórkötlustöðum í Grindavík, en Járngerður á Járngerðarstöðum. „Báðar voru þær giftar. Einu sinni sem oft var karlarnir þeirra báðir á sjó. Nú gjörði mikið brim og héldu báðir til lands. Þórkötlu karl fékk gott lag á Þórkötl- staðasundi og komst af. Þá varð Þórkatla fegin og mælti hún svo fyrir að á því sundi rétt förnu skyldi aldrei skip farast ef formann þess brysti hvorki hug né dug, og menn vita ekki til að þar hafi farizt skip á réttu sundi.

Það er að segja frá Járngerðar karli að hann drukknaði á Járngerðarstaðasundi. Þá varð Járngerður afar grimm og mælti svo um að þar skyldu síðan farast tuttugu skip á réttu sundi“. Segja fróðir menn að það hafi gengið eftir. Leiði kvennanna má sjá í hvoru hverfi. Þórkötl- leiði mun vera á túninu austan Þórkötlustaðavegar nr. 11 sem og dysjar hunds og smala.

Í Landnámu (Sturlubók) er þess getið að Molda-Gnúpur Hrólfs son hafi numið Grindavík, líklega um 934. Lítið er vitað um byggð í Grindavík fyrstu 300 árin. Líklegt má telja að byggð- in hafi horfið um tíma. Um 1150 var mikið gos austan (Ögmundarhraun) við Grindavík og

aftur um 1188. Um svipað leyti byrjaði að gjósa að vestanverðu. Um 1211 færðist goshrinan nær (Eldvörpin) og enn 1226 þegar Illahraun og Arnarseturshraun ógnuðu byggðinni. Þór- kötlustaða er fyrst getið í heimildum í rekaskrá Skálholtsstaðar frá 1270. Staðsetningin freist- aði stólsins einkum vegna nálægðar við góð fiskimið. Þar var ein mesta útgerð stólsins þegar á 14. öld og í raun undirstaða útflutningsverslunar hans fram eftir öldum. Minjar fiskverkunar má sjá á nokkrum stöðum við Grindavík, s.s. í Slokahrauni austan Þórkötlustaðahverfis og í Strýthólahrauni úti á Þórkötlustaðanesi.

Landamerki Þórkötlustaða og Hrauni liggja um Slokahraun. Þar eru leifar margra fiski- garða (Hraungarðar). Garðarnir liggja þvers og kruss um hraunið án þess að mynda ákveðið mynstur. Hleðsluhæðin er milli 0,5-1,0 m.

Í heimildum er getið um „gömlu Hraunsvör“. Á hún að hafa horfið er bænhús á Hrauni var lagt af skömmu eftir 1600. Kirkja mun hafa verið þar jafnvel frá því um 1200. Á 19. öld réru Hraunsmenn frá Nesi, en um 1840 hóf Jón Jónsson hreppsstjóri að láta gera vör sunnan undan túninu við bæinn.

Enn má sjá hluta af gömlum hlöðnum túngörðum á Hrauni, en fyrir þá fékk Jón m.a. Dannebrogssorðuna.

Norðan vegarins ofan við Hraun er höll og á honum hleðsla; Hraundysin. Þar segja kunn- ugir að hafi verið dysjaðir „Tyrkir“ er drápu eftir að þeir gengu á land ásamt félögum sínum utan við Hraun 1627. Segir sagan að strákur frá Ísólfsskála hafi reynt að komast undan þeim á rauðri meri, þeir náð í taglið á henni en sú rauða þá sett hófana í þá með þeim afleiðingum að báðir drápu.

Árið 1703 voru Þórkötlustaðir enn eign Skálholtsstaðar. Bærinn hafði selstöðu í landi Krýsuvíkur, á Vigdísarvöllum. Hjáleigur voru; Eyvindarhús, Ormshús, Eingland (Einland), Klöpp, Buðlunga og tómthúsið Borgarkot. Ekki er vitað hvar Ormshús eða Borgarkot voru. Áður var hjáleigan kölluð Lundun. Árið 1847 hafði hjáleigan Lambhúskot bæst við, en 1787 voru Þórkötlustaðir komnir í þrjá hluta, austurpart, vesturpart og miðpart. Þríbýli var á Þórkötlustöðum lengst af á 19. öldinni. Heimræði var árið um kring. Sjávargöturnar þrjár,

Buðlunguvörin.

Þórkötlustaðir 1938.

Heródes.

Traðirnar, liggja niður að sjó milli bæjanna. Lending var dágóð á Þórkötlustaðasundi og margvísleg hlunnindi voru í Nesinu, m.a. selalátur. Sjórinn gekk á túnin og braut land að framan. Árið 1840 náðu þau rétt upp fyrir Þórkötlustaðavegin, sem nú er. Þórkötludysin var þá utan garðs. Flestar túnbæturnar ofar í hverfinu eru tiltölulega nýlegar.

Nú eru Þórkötlustaðabæirnir tveir, Miðbær og Vestari-Vesturbær. Áður voru þarna einnig Vesturbær, sem stóð á milli Miðbæjar og Vestri-Vesturbæjar, og síðan Austurbær og Eystri-Austurbær, sem báðir stóðu austan við Miðbæinn.

Þórkötlustaðabrunnurinn sést á túnakorti frá 1918, norðan Miðbæjar. Hann var fallega hlaðinn, en síðan fylltur mól. Brunnurinn er nú undir veginum.

Álagasteinninn Heródes er innan garðs Vesturbæjar. Sagnir eru um að steinninn megi hvorki færa né raska á nokkurn hátt. Fornar rúnir eða tákn er markað á hlið steinsins.

Þórkötludys.

Í rannsókn sinni í Gullbringusýslu og Árnessýslu sumarið 1902 segir Brynjúlfur Jónsson að á Þórkötlustöðum hafi átt að byggja heyllöðu í bæjarhúsaröðinni. Þar komu menn niður á merkilegar byggingarleifar. Eldfjallaaska ofan á gólfskálinni benti til þess að bærin hafi lagst í eyði um hríð og tóftirnar staðið opnar fyrir öskufalli. Samkvæmt hugmynd Brynjúlfs virðist þarna hafa verið um fornalda-skála að ræða. Nú er hlaðan horfin.

Tóftir bæja og gamlir kálgarðar eru allt um kring. Tóftir elstu Klappar og gömlu Klappar eru t.a.m. enn greinilegar. Hleðslur úr torfi og grjóti sýna torfbæ eins og hann var allt fram á 20. öld. Tóftir Hraunkots eru austast í túninu, við túngarðinn. Mikið flóð 1925 tók af nokkur hús á svæðinu austast í Þórkötlustaðahverfi og voru bæirnir í framhaldi af því færðir ofar.

Randeidarstígur (Eyrargata) var gata milli Hrauns og Þórkötlustaða með ströndinni. Ofar í Slokahrauni sést enn móta fyrir Hraunkotsgötu og Þórkötlustaðagötu. Hraunkot byggðist frá Hrauni og reri ábúandinn þaðan.

Við Skarfatanga hafa orðið tvö skipsströnd svo sögur fara af. Hinn 9. maí 1926 strandaði kúttur Hákon frá Reykjavík norðan undir tanganum. Skipverjar björguðust. Franski togarinn Cap Fagnet strandaði þar aðfararnótt 24. mars 1931. Þá varð einnig mannbjörg, en strandið varð frægt í sögu björgunarsveitarinnar í Grindavík, vegna þess að þá voru í fyrsta skipti notuð fluglínutæki hér á landi. Þrjátíu og átta mönnum var bjargað í land.

Ofan hverfisins má sjá mikla steingarða til austurs. Þá hlóð að miklu leyti Þorsteinn Þorsteinsson frá Einlandi um 1930. Þeir hafa haldist nokkuð vel og verið haldið við.

Aðrir áhugaverðir minjastaðir eru og við hverfið, s.s. „Tyrkjahellir“ utan í Vatnsheiði, hlaðnar refagildirur ofan við Hraun, hlaðnir brunnar og kapella frá miðöldum á Hraunssandi.

Uppdrátturinn byggir á örnefnalýsingu Lofts Jónssonar, Garðbæ, frá árinu 1976 sem og frásögnum hans, Ingeyjar Arnkelsdóttur, Buðlungu, Margrétar Sigurðardóttur, Hofi, Ólafs Guðbjartssonar, Bjarmalandi, Sigurðar Gíslasonar, Hrauni, og fleiri er þekktu til staðháttu. Heimildir eru m.a. fengnar úr Sögu Grindavíkur, Jarðabók Á.M. 1703, Fornleifaskráningu í Grindavík, Þjóðsögum J.Á. og Landnámu. Hafa ber í huga að heiti túnbletta og einstakra húsa hafa tekið breytingum frá einum tíma til annars.

Bórkötlustaðanes - Hópsnes

Byggt á ormeðalýsingum fyrir Hóp og Þórkötlustað (Lofth Jónsson) - ÓSÁ 2007

Fiskbyrgi í Strýthólahrauni.

Þórkötlustaðanes

Örnefni á Þórkötlustaðanesi eru mörg og mannvistarleifar víða, einkum tengdar útgerð og fiskvinnslu. Nesið varð til þegar hraun rann til sjávar undan Hagafelli. Heimildir segja að hraun þetta sé að einhverju leyti runnið eftir landnámsöld (sbr. Árb. Fornl.fél. 1903, 47), en aldursgreining á því hefur gefið til kynna að það hafi runnið fyrir um 8000 árum. Meginhraunstraumurinn var um Gjána, langa hrauntröð eftir miðju Nesinu. Upphaflega hefur það verið mun stærra því sjórinn hefur brotið smám saman utan af því í árópusundirnar. Vestasti hluti Nessins nefnist Hópsnes.

Eitt helsta auðkennið á svæðinu er Nesvitinn, sem reistur var árið 1928. Svæðið geymir fjölmargt annað, sem bæði má lesa og sjá á meðfylgjandi uppdrætti.

Bryggjan úti í Þórkötlustaðanesi var byggð 1933. Samskonar bryggjur eru í Járngerðarstaðahverfi og Staðahverfi.

Sjósókn og útgerð

Minjarnar, sem eru ofan við Nesvörina (bryggjuna), eiga sér merka sögu mannlífs, atvinnuhátta; útgerðar og búskapar. Um er að ræða gamla þurrkgarða, þurrkbyrgi, fjárskjól, gerði og gamlar tóftir, auk fiskhúsa, ískofa, lifrabræðslu, saltþróa, vara, bryggju, grunna og veggj íbúðarhúsa, gólf beitningaskúra og innsiglingamerki frá fyrri hluta síðustu aldar.

Á Þórkötlustaðanesinu voru þrjú íbúðarhús, sem enn má sjá leifar af; Arnar-hvoll, nyrst. Höfn og Þórshamar, syðst. Húsin voru byggð í kringum 1930. Vöxtur útgerðar í Nesinu byrjaði á árunum 1927-28. Byggð voru fiskhús ofan við vörina. Að staðaldri voru gerðir út 12-14 bátar þegar mest var. Þeir voru m.a. frá Hrauni, Þórkötlustöðum, Klöpp, Buðlungu, Einlandi og öðrum Þórkötlustaðahverfisbæjum.

Aðalútgerðin stóð yfir frá miðjum febrúar og mars og síðan var vorvertíðin í maí. Sumir réru líka svo til allt árið, s.s. frá Hrauni, og þá á færi. Á sumrin var venjulega róið á minni bátum.

Útgerðarmennirnir uppi í hverfi og á Hrauni komu gangandi suður í Nes snemma á morgnana þegar gaf á sjó og fóru síðan fótgangandi heim aftur á kvöldin. Fólk kom víðar að á vertíð, jafnvel frá Vestjörðum. Vermennirnir bjuggu á viðkomandi bæjum. Í Höfn voru t.a.m. um 25 manns þegar mest var.

Áður lentu bátarnir í Nesvörinni og var fiskurinn þá seilaður á Bótinni, aflinn síðan dreginn í land og honum síðan skipt á skiptivellinum ofan við vörina. Hver varð síðan að bera sinn afla upp að skúrunum, sem voru í röðum ofan malarkambinsins. Mörg handtökin voru við fiskinn eftir að honum hafði verið komið í land. Allur þorskur og ufsi var t.d. flattur og saltaður. Einnig var eitthvað um að fiskur væri þurrkaður þegar vel veiddist. Miklir þurrkgarðar eru beint upp af bryggjunni, svonefndir Hraunsgarðar.

Þegar steinbryggjan var byggð, um 70 metra löng og 10 metra breið, til að mæta vélvæðingu bátanna, var fiskinum kastað upp á bryggjuna og af henni upp á bíla. Lifrabræðsla var byggð hér á árunum 1934-1935. Útveggirnir standa enn.

Þegar snjóaði á vetrum hlupu menn út og veltu snjóboltum og rúlluðu inn í ískofana. Snjóinn var notaður í kæligeymslurnar. Þær voru tvöfaldir hólfadir kassar. Hólfin, sem voru ca. 20 cm breið, voru fyllt af snjó og salti stráð í. Með því var hægt að halda bjóðum og beitu frosinni. Bætt var á snjó og salti eftir því sem bráðnaði.

Áður en bryggjan var byggð voru bátarnir dregnir á land upp á kambinn norðan hennar. Þegar stokkarnir við bryggjuna voru byggðir um 1938-1939, skömmu áður en bryggjan var lengd, voru bátarnir dregnir upp á þeim og raðað á kambinn ofan við þá. Spilið, sem enn sést, var notað til að draga bátana. Það var drifið með Ford-vél, sem var knúin bensíni. Vélarhúsið við spilið er nú horfið. Grunnurinn sést enn. Járnkengir framan við spilið voru til að stýra uppsetningunni. Þá var blökk hengd í hvern kenginn á eftir öðrum og bátarnir dregnir upp eftir því sem þeir komu að landi.

Eftir að grafið hafði verið inn í Hópið í Járngerðarstaðahverfi árið 1939 og hafnargerð hófst þar innan við eftir 1944, voru flestir hættir að gera út frá Nesinu. Vegurinn náði fyrst að húsunum, en hestvagnsvegur var þá út að vita og síðan lengra til vesturs, að vörðunni Siggju.

Segja má að útgerðin hafi verið aflögð hér árið 1946. Íbúðarhúsið Höfn var flutt út í Járngerðarstaðahverfi árið eftir. Arnarhvoll var flutt þangað árið eftir. Það stendur nú að Arnarhrauni 2.

Norðan við Strýthólahraun má sjá tóftir og minjar í kringum Þórshamar, en útveggir hússins standa enn við Flæðitjörnina. Jóhann vitavörður bjó þar síðastur manna. Suðaustan við húsið er manngerður hóll. Hann virðist hafa verið fjárborg eða tóft, miklu eldri en minjarnar umhverfis. Sunnan við húsið er heillegt fjárgerði og fjárhústóft. Suðvestan við það eru minjar eina skrautblómagarðsins er þá var til í Grindavík. Eflaust hefur hann vakið mikið umtal og margar vangaveltur á þeim tíma er lífið snerist aðallega um þurrfisk og síðan saltfisk.

Fiskbyrgin og garðarnir fjölmörgu í Strýthólahrauni voru notaðir löngu fyrir tíð búsetu á Nesinu. Þar má enn sjá u.þ.b. 40 hlaðin þurrkbyrgi, líkum þeim er sjá má á Selatöngum og í Slokahrauni.

Mikil vegghleðsla var ofan við uppsátrið. Hún var hirt upp á vörubíla, líkt og margar hleðslur og garðar í og við Grindavík þegar bryggjan var gerð. Við vegginn var hlaðinn djúpur brunnur, sem sjór var sóttur í fyrir fiskþvott. Nú er búið að hylja brunnninn með mól.

Rekinn hefur löngum verið Þórkötlustaðabændum notadrjúgur. Örnefni á Nesinu gefa m.a. til kynna hvaða hluti strandarinnar tilheyrði hverjum þeirra.

Sjóslys og björgun

Hér fyrr á öldum gátu sjómennirnir, sem fóru í róður að morgni, aldrei verið vissir um að komast heilir og höldnu að landi að kveldi. Mörg dæmi eru fyrir því. Sem betur fer eru einnig mörg dæmi og merkar sagnir um mannbjörg eftir ófarir manna á hafi úti. Veður gat breyst snögglega og þótt ekki hafi verið róið langt gat róðurinn að landi bæði tekið langan tíma og verið erfiður. Stundum urðu sjómenn að bregða á það ráð að leita annað en ætlað var. Þannig gátu sjómenn frá Járngerðarstöðum oft treyst á var í Þórkötlustaðabótinni þegar þannig skipaðist veður í lofti. Þann 24. mars 1916 fóru t.d. 24 árabátar í róður frá Grindavík að morgni. Óveður skall skyndilega á og komust bátsverjar fjögurra báta ekki að landi. Þeim var hins vegar öllum bjargað, 38 mönnum, af áhöfn kútters Esterar frá Reykjavík. Þegar komið var með skipverja að landi þremur dögum síðar urðu miklir fagnaðarfundir í plássinu. Sumir segja það hafi verið sá mesti gleðidagur, sem Grindvíkingar hafi upplifað.

Árið 1940 lenti Aldan frá Vestmannaeyjum upp á skerjum á Hellinum, en svo nefnist klettahein, sem gengur fram úr kampinum, austan við Hópsvörina, og út í sjó. Mannbjörg varð, og báturinn náðist út aftur.

Vélbáturinn Grindvíkingur GK 39 fórst utan við Nesið 18. janúar 1952. Fimm menn fórust.

Enn má sjá járnbrak úr Hrafni Sveinbjarnarsyni, sem strandaði þarna utan við 1988. Mannbjörg varð, en þegar reyna átti að ná bátinum út aftur gerði vonskuveður með þeim afleiðingum að bátinn tók í tvennt.

Flutningaskipið Mariane Danielsen fór upp á Hópsnesið í vonsku veðri eftir að hafa verið siglt út úr Grindavíkurhöfn þann 20. janúar 1989. Átta mönnum úr áhöfninni var bjargað í land með aðstoð þyrilu, en yfirmennirnir neituðu að yfirgefa skipið. Þeir voru síðan dregnir í land með björgunarstól daginn eftir.

Eldhamar GK 13 lenti uppi í grynningum þann 22. nóvember 1991. Sjórinn kastaði skipinu fram og til baka uns það steptist með stefnið niður í djúpa gjá. Af sex skipverjum um borð komst einn lífs af. Þetta óhapp varð neðan við vitann á Nesinu. Þar heitir Látur. Þarna var selalátur þar sem urturnar kæptu. Fleiri selanöfn eru á þessum svæði, s.s. Hópslátur og Kotalátur.

Nokkrir bátar hafa strandað við Þórkötlustaðabótina, t.d. frönsk skúta um miðja 19. öld. Áhöfnin gat gengið í land og heim að Einlandi þar sem hún knúði dyra eftir að skipstjórinn hafði fallið í hlandforina framan við bæinn.

Austast í Bótinni varð enn eitt sjóslysið. Það var nóttina áður en Aldan rak upp í Nesið að vestanverðu að annan vélbát frá Vestmannaeyjum, Þuríði formann, rak upp í skerin. Ekki varð mannbjörg.

Gjafar VE 300 fórst fyrir utan Nesið 27. febrúar árið 1973. Tólf manna áhöfn var bjargað frá borði með aðstoð meðlima björgunarsveitarinnar Þorbjörns. Björgunarsveitin Þorbjörn var formlega stofnuð árið 1947. Saga sveitarinnar er samofin sjóbjörgunarsögu Grindavíkur, allt frá stofnun slysavarnardeildarinnar Þorbjörns árið 1930. Engin björgunarsveit á landinu hefur bjargað fleirum sæfarendum úr sjávarháská.

Framangreindur texti og uppdráttur er byggður á örnefnalýsingum, Sögu Grindavíkur, eftir Jón Þ. Þór, Árbók Sögufélags Suðurnesja 1996-1997, og frásögnum Péturs Guðjónssonar frá Höfn sem og Lofts Jónssonar og Tómasar Þorvaldssonar. Eru þeim færðar þakkir fyrir.